

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι

Ορισμοί και Θεωρητικό Υπόβαθρο

Βία

Η βία είναι η **σκόπιμη χρήση φυσικής δύναμης ή εξουσίας, είτε με μορφή απειλής είτε πράξης, κατά του εαυτού, ενός άλλου προσώπου, ή εναντίον μίας ομάδας ή μίας κοινότητας**, η οποία είτε επιφέρει είτε έχει μεγάλη πιθανότητα να επιφέρει τραυματισμό, θάνατο, ψυχολογική βλάβη, δυσλειτουργική ανάπτυξη ή στέρηση (Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας, 2002).

Σχολικός εκφοβισμός

Ορισμός σχολικού εκφοβισμού

Ένας/Μία μαθητής/μαθήτρια γίνεται αντικείμενο εκφοβισμού ή θυματοποιείται, όταν υποβάλλεται, κατ' επανάληψη και κατ' εξακολούθηση, σε αρνητικές ενέργειες από έναν/μία μαθητή/μαθήτρια ή περισσότερους/περισσότερες μαθητές/μαθήτριες (Olweus, 1986, 1991).

Το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού εκδηλώνεται ως επιθετική συμπεριφορά μεταξύ των μαθητών/μαθητριών (προς ένα άτομο ή ομάδα ατόμων) και διακρίνεται από τα πιο κάτω χαρακτηριστικά:

- Επαναλαμβανόμενος: αντικατοπτρίζει μία μορφή συμπεριφοράς, η οποία δεν είναι τυχαία ή μεμονωμένη.
- Εμπρόθετος/Εκούσιος: είναι δηλαδή το αποτέλεσμα μιας εσκεμμένης και όχι τυχαίας συμπεριφοράς.
- Επιθετικός: προκαλεί βλάβη / ζημιά στο άτομο-στόχο¹.
- Ύπαρξη ανισορροπίας δύναμης: προϋποθέτει πραγματική ή αντιλαμβανόμενη ανισορροπία δύναμης ανάμεσα στα δύο μέρη (σωματική, κοινωνική κ.ά.).

Ως εκ τούτου, ο σχολικός εκφοβισμός διαφοροποιείται από άλλα φαινόμενα σχολικών συγκρούσεων ή από μεμονωμένα περιστατικά επιθετικότητας.

Έρευνες που έγιναν σε ευρωπαϊκό επίπεδο αναφέρουν ότι η Κύπρος χαρακτηρίζεται από τα πιο υψηλά ποσοστά σχολικής βίας (Ammermüller, 2007; OECD, 2019). Σε μια πρόσφατη έρευνα στην Κύπρο, βρέθηκε ότι σε δείγμα 900 εφήβων (11-15 ετών), το 14,1% ανέφεραν ότι εκφόβισαν άλλο άτομο, ενώ

¹ Η βλάβη είναι ένα φάσμα από αρνητικές εμπειρίες που μπορούν να προκαλέσουν: (α) σωματικό τραύμα ή πόνο, (β) ψυχολογικές επιπτώσεις, όπως άγχος, κατάθλιψη, απελπισία, θλίψη κ.λ.π. (γ) κοινωνικές επιπτώσεις, όπως βλάβη στη φήμη ή τις σχέσεις του ατόμου με άλλους, (δ) επιπτώσεις στη μάθηση λόγω αύξησης απουσιών, σχολική εγκατάλειψη, δυσκολίες συγκέντρωσης στο μάθημα, χαμηλή μαθησιακή επίδοση.

22,2% ανέφεραν ότι υπέστησαν εκφοβισμό (CERE, 2019). Το ποσοστό αυτό φαίνεται να αυξήθηκε σε διάστημα δέκα ετών από προηγούμενη επίσημη έρευνα όπου καταγράφηκε ότι το 9,4% των μαθητών/μαθητριών ενεπλάκησαν σε σχολική βία ως θύτες και 11,3% ως θύματα (Stavrinides, Paradeisiotou, Tziogourous, & Lazarou, 2010). Δύο διαχρονικές έρευνες με δείγματα Ελληνοκυπρίων εφήβων (ηλικία 11-14) που ξεπερνούσαν τα 1000 άτομα βρήκαν τρεις υπο-ομάδες παιδιών που εμπλέκονται σε σχολικό εκφοβισμό: 6,4%-6,5% ως θύτες, 10,6%-15,3% ως θύματα, και 8,7%-10% ως θύτες-θύματα (Fanti & Henrich, 2015; Fanti & Kimonis, 2013).

Μορφές εκδήλωσης σχολικού εκφοβισμού

1. **Σωματικός:** χρήση σωματικής βίας από τον θύτη προς το θύμα. Η σωματική εκφοβιστική συμπεριφορά μπορεί να περιλαμβάνει χτυπήματα, κλωτσιές, γροθιές, φτύσιμο, τρικλοποδιές, σπρωξίματα κ.λπ. Η σωματική βία περιλαμβάνει, επίσης, την κλοπή, αλλοίωση ή καταστροφή περιουσίας του θύματος από τον θύτη, με σκοπό να του/της προκαλέσει βλάβη (π.χ., κλοπή, κατάσχεση ή καταστροφή προσωπικών αντικειμένων, διαγραφή ή/και αλλοίωση προσωπικών ηλεκτρονικών πληροφοριών).
2. **Λεκτικός:** προφορική ή γραπτή επικοινωνία από το άτομο που εκφοβίζει προς το θύμα, η οποία προκαλεί βλάβη. Η λεκτική εκφοβιστική συμπεριφορά περιλαμβάνει: χλευασμούς, χρήση μειονεκτικών επιθέτων, βρισιές, απειλητικά ή προσβλητικά μηνύματα, λεκτικές απειλές κ.λπ.
3. **Σχισιακός (Ψυχολογικός / Κοινωνικός):** συμπεριφορά από τον θύτη προς το θύμα, η οποία αποσκοπεί να βλάψει τη φήμη και τις σχέσεις του θύματος με άλλα άτομα. Η εκφοβιστική συμπεριφορά μπορεί να περιλαμβάνει απομόνωση, αγνόηση ή παρεμπόδιση της αλληλεπίδρασης του θύτη με άλλα άτομα. Επιπρόσθετα, μπορεί να περιλαμβάνει τη χρήση ψευδών ή/και επιβλαβών φημών, υποτιμητικών σχόλιων, κουτσομπολιών κ.λπ.
4. **Διαδικτυακός:** χρήση του διαδικτύου, των κινητών τηλεφώνων και άλλων ψηφιακών τεχνολογιών, προκειμένου να εκφρασθεί μία εσκεμμένη, επαναλαμβανόμενη και επιθετική συμπεριφορά απέναντι στο θύμα. Η σχετική εκφοβιστική συμπεριφορά μπορεί να συμβαίνει ανώνυμα ή επώνυμα και συνήθως, έχει τη μορφή ενός εκφοβιστικού, ρατσιστικού ή προσβλητικού ηλεκτρονικού μηνύματος, φωτογραφίας ή βίντεο. Κάποιες φορές μπορεί να οδηγήσει στον αποκλεισμό ή στην περιθωριοποίηση ατόμου ή ατόμων.

Σεξουαλική κακοποίηση

Στις περιπτώσεις όπου η μορφή του σχολικού εκφοβισμού αφορά σε σεξουαλική κακοποίηση / εκμετάλλευση παιδιού, σε φυσικό ή ηλεκτρονικό χώρο (π.χ. απειλητικές / ανεπιθύμητες χειρονομίες σεξουαλικού περιεχομένου, εξαναγκασμός για διάπραξη σεξουαλικών/ προσβλητικών πράξεων από τον θύτη προς το θύμα), θα πρέπει να ακολουθούνται απαραίτητα οι οδηγίες που περιλαμβάνονται στην εγκύκλιο με θέμα: Σεξουαλική Κακοποίηση και Εκμετάλλευση Παιδιών και Παιδική Πορνογραφία (φακ. 11.2.11.1, ημερ. 7/11/14, dde 4412, dme 7484, dte 2876) και στο «Εγχειρίδιο Εκπαιδευτικού για αναγνώριση και διαχείριση περιστατικών σεξουαλικής κακοποίησης παιδιών»

(εγκύκλιος γπρ6797).

Ρατσισμός

Η εκφοβιστική συμπεριφορά μπορεί να στοχοποιεί, μεταξύ άλλων, πρόσωπα στη βάση της εθνικής ή φυλετικής τους καταγωγής, της γλώσσας, της θρησκείας, των πεποιθήσεων, του φύλου, του σεξουαλικού προσανατολισμού, της αναπηρίας, της ηλικίας, της κοινότητας, του καθεστώτος παραμονής στη χώρα, της εμφάνισης, της κοινωνικοοικονομικής κατάστασης, των ταλέντων ή άλλων χαρακτηριστικών. Περιστατικά που έχουν ως σκοπό ή αποτέλεσμα την περιθωριοποίηση, τον αποκλεισμό ή τις διακρίσεις σε βάρος ατόμων ή ομάδων ατόμων, εξαιτίας της διαφορετικότητάς τους, ορίζονται ως ρατσιστικά περιστατικά και έχουν ως συνέπεια την καλλιέργεια περιβάλλοντος εχθρότητας όχι μόνο προς το/τα θύμα/θύματα, αλλά προς όλα τα πρόσωπα που μοιράζονται τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά (βλ. «Κώδικας Συμπεριφοράς κατά του Ρατσισμού και Οδηγός Διαχείρισης και Καταγραφής Ρατσιστικών Περιστατικών» σσ. 14-15).

Σοβαρά περιστατικά σχολικού εκφοβισμού

Τα περιστατικά σχολικού εκφοβισμού θα πρέπει να ιεραρχούνται ως προς τη σοβαρότητα στη βάση των χαρακτηριστικών του περιστατικού και των εμπλεκόμενων. Ως σοβαρά περιστατικά μπορούν, για παράδειγμα, να θεωρηθούν τα εξής:

- περιστατικά σεξουαλικής φύσης,
- περιστατικά τα οποία επέφεραν βαριά σωματική βλάβη,
- περιστατικά που αφορούν έντονη βία προς άτομα ή περιουσία,
- περιστατικά τα οποία προκάλεσαν έντονη ψυχολογική αναστάτωση σε κάποιο εμπλεκόμενο άτομο με αποτέλεσμα να υποφέρει έντονα σε συναισθηματικό επίπεδο ή να βρίσκεται σε κίνδυνο η σωματική ή η ψυχική του υγεία (π.χ. αυτοκτονικός ιδεασμός).

Χώροι του σχολείου όπου μπορεί να λαμβάνει χώρα, συχνότερα, ο σχολικός εκφοβισμός

- Στην αυλή
- Στο γήπεδο
- Στον διάδρομο
- Στις τουαλέτες
- Στην αίθουσα διδασκαλίας
- Στον δρόμο από και προς το σχολείο.

Σημειώνεται ότι, οι πιθανότητες εμφάνισης ενός περιστατικού σχολικού εκφοβισμού αυξάνονται όπου η εποπτεία από ενήλικα άτομα είναι μειωμένη. Αυτό καταδεικνύει τη σημασία της συνεχούς επιτήρησης εκ μέρους των εκπαιδευτικών σε όλους τους χώρους του σχολικού πλαισίου, συμπεριλαμβανομένων και των ωρών εκτός διδασκαλίας (διάλειμμα, αλλαγή περιόδου κ.λπ.). Επιπρόσθετα, είναι λιγότερο πιθανό οι ενήλικες να εντοπίσουν περιστατικά σχεσιακού εκφοβισμού συγκριτικά με άλλες μορφές εκφοβισμού.

Επισημαίνεται, ότι η διαδικτυακή εκφοβιστική συμπεριφορά μπορεί να συμβεί ανά πάσα στιγμή, σε όλους τους χώρους εντός και εκτός του σχολικού

πλαισίου, μέσω της αξιοποίησης των ψηφιακών συσκευών (π.χ. κινητά τηλέφωνα) και του διαδικτύου, όπου αυτό επιτρέπεται.

Χαρακτηριστικά εμπλεκόμενων σε περιστατικά σχολικού εκφοβισμού

Σε ένα περιστατικό σχολικού εκφοβισμού οι άμεσοι πρωταγωνιστές είναι οι θύτες (οι μαθητές/μαθήτριες που ασκούν την εκφοβιστική συμπεριφορά), τα θύματα (οι μαθητές/μαθήτριες που επιδέχονται την εκφοβιστική συμπεριφορά) και οι θεατές (οι μαθητές/μαθήτριες αυτόπτες μάρτυρες / παρατηρητές ή άλλες μορφές που περιγράφονται στη σελ. 5).

Σημειώνεται ότι, όταν χρησιμοποιούνται οι όροι θύτης/θύμα, συνίσταται η προστασία των εμπλεκόμενων παιδιών από οποιαδήποτε συναισθηματική φόρτιση ή στερεοτυπική σκέψη που εγείρουν οι όροι αυτοί. Στην επικοινωνία με τα παιδιά και τους γονείς/κηδεμόνες γίνεται η εισήγηση όπως χρησιμοποιούνται εναλλακτικά οι όροι «παιδί που εκφοβίζει» και «παιδί που εκφοβίζεται» ή «παιδί-δράστης» και «παιδί-στόχος».

Οι θύτες και τα θύματα είναι πιθανόν να παρουσιάζουν κάποια χαρακτηριστικά. Σημειώνεται, ωστόσο, ότι άτομα που παρουσιάζουν τα πιο κάτω χαρακτηριστικά δεν αποτελούν κατ' ανάγκη θύτες ή θύματα σχολικού εκφοβισμού. Τα χαρακτηριστικά αυτά, παρατηρούνται σε ένα μεγάλο ποσοστό των ατόμων. Επισημαίνεται, όμως, ότι σίγουρα υπάρχουν ατομικές διαφορές και διάφοροι παράγοντες κινδύνου που πρέπει να λαμβάνονται υπόψη. Σημαντικό είναι να αναφερθεί ότι διάφοροι παράγοντες που συνδέονται με τα φυσιολογικά, ψυχολογικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά των παιδιών διαδραματίζουν πολύ σημαντικό ρόλο στα περιστατικά σχολικού εκφοβισμού. Επιπρόσθετα, πρέπει να λαμβάνεται υπόψη και η ετερογένεια που χαρακτηρίζει τόσο τους θύτες όσο και τα θύματα.

Χαρακτηριστικά των θυμάτων

- Ευαισθησία και ντροπαλότητα
- Εσωστρέφεια και μοναχικότητα
- Αυξημένο άγχος και ανασφάλεια
- Χαμηλή αυτοεκτίμηση και αυτοπεποίθηση
- Φτωχές κοινωνικές δεξιότητες
- Αρνητική άποψη για τη βία
- Σωματικά αδύναμα άτομα (ιδίως αγόρια)
- Άτομα με κάποια ιδιαιτερότητα στο παρουσιαστικό τους (υπέρβαρα, λιποβαρή, παιδιά με χαμηλό ύψος κ.ά.).

Σημαντικός αριθμός μαθητών/μαθητριών που βιώνουν σχολικό εκφοβισμό δεν το αναφέρουν, επειδή ενδεχομένως να αισθάνονται:

- Ντροπή
- Φόβο (ότι θα χειροτερέψει η κατάσταση αν ομολογήσουν)
- Ενοχές (ότι ευθύνονται γι' αυτό που συμβαίνει)
- Ανησυχία ότι θα απογοητεύσουν τους γονείς τους

- Θυμό (επειδή δεν μπορούν να αντιδράσουν και μπορεί να ξεσπάνε αλλού)
- Μαθημένη αβοηθησία (νιώθει αβοήθητος/αβοήθητη)
- Εσωτερίκευση ρατσισμού.

Χαρακτηριστικά των θυτών

- Σωματική δύναμη
- Επιθετικότητα, χρήση βίας
- Παρόρμηση, θυμός, χαμηλή ανοχή στο αίσθημα της ματαίωσης
- Ανασφάλεια, χαμηλή αυτοεκτίμηση
- Επίδειξη σιγουριάς και αυτοπεποίθησης προς τους/τις άλλους/ες
- Ακαδημαϊκές δυσκολίες
- Υιοθέτηση αρνητικής στάσης απέναντι στους άλλους
- Δυσκολίες στην επίλυση διαφορών με άλλους/ες
- Απουσία ηθικών ενδοιασμών
- Έλλειψη ενσυναίσθησης
- «Δημοφιλή» άτομα που συνήθως κυριαρχούν και επιβάλλονται.

Μέσα από τις έρευνες που αφορούν στον σχολικό εκφοβισμό εντοπίζεται και μια τρίτη ομάδα παιδιών που είναι, ταυτόχρονα θύτες και θύματα.

Χαρακτηριστικά των θυτών-θυμάτων

- Χαμηλή αυτοεικόνα και αυτοπεποίθηση
- Ανεπάρκεια κοινωνικών δεξιοτήτων
- Δυσκολία στην επίλυση των κοινωνικών ή διαπροσωπικών διαφορών τους
- Ακαδημαϊκές δυσκολίες
- Απομόνωση και απόρριψη από συνομήλικους/ες
- Παρορμητικότητα.

Οι θεατές ή παρευρισκόμενοι σε μια εκφοβιστική συμπεριφορά χωρίζονται στις ακόλουθες ομάδες:

- Παιδιά που υποστηρίζουν και διευκολύνουν τον θύτη (ακόλουθοι του θύτη)
- Παιδιά που ενισχύουν τον θύτη με γέλια, χειροκροτήματα και άλλες μορφές επιδοκιμασίας (ενισχυτικοί θεατές)
- Παιδιά που δεν συμμετέχουν ή που δεν επηρεάζονται συναισθηματικά από αυτό που βλέπουν ή που απομακρύνονται από τη σκηνή προσποιούμενα ότι δεν είδαν τίποτα (αποσυνδεδεμένοι θεατές)
- Παιδιά που ενοχλούνται από το περιστατικό και θέλουν να υποστηρίξουν το θύμα, αλλά φοβούνται να το κάνουν ή δεν ξέρουν πώς να βοηθήσουν ή πιστεύουν ότι κάποιος άλλος θα βοηθήσει (εν δυνάμει υποστηρικτές του θύματος)
- Παιδιά που υπερασπίζονται το θύμα, αποδοκιμάζουν τον θύτη ή/και τρέχουν να φέρουν βοήθεια (υποστηρικτές του θύματος).

Τα παιδιά – θεατές/παρευρισκόμενοι συχνά:

- Φοβούνται τους θύτες
- Δεν γνωρίζουν πώς να αντιδράσουν
- Δεν έχουν καθοδήγηση από ενήλικες στο άμεσο περιβάλλον τους.

Η ανάπτυξη κουλτούρας μηδενικής ανοχής ενδέχεται να οδηγήσει στην αύξηση των υποστηρικτών του θύματος και στη μείωση των ενισχυτικών θεατών.

Επιπτώσεις και ενδείξεις εκφοβιστικής συμπεριφοράς

Ο σχολικός εκφοβισμός επηρεάζει, μακροπρόθεσμα και βραχυπρόθεσμα, τη σωματική και ψυχική υγεία των μαθητών/μαθητριών (π.χ. αυξημένη πιθανότητα για συναισθηματικές δυσκολίες ή αντικοινωνική συμπεριφορά). Οι επιπτώσεις αυτές ενδέχεται να αφορούν στα θύματα, στους θύτες, αλλά και στους θεατές.

Πιθανές επιπτώσεις της εκφοβιστικής συμπεριφοράς στα θύματα

Τα παιδιά που έχουν υποστεί σχολικό εκφοβισμό πιθανόν να:

- νιώσουν φόβο, ντροπή, θυμό και το αίσθημα αβοήθητου
- εκδηλώσουν ψυχοσωματικά προβλήματα, όπως δυσκολίες ύπνου, πονοκεφάλους, στομαχόπονους
- παρουσιάσουν μείωση της ακαδημαϊκής επίδοσης και σχολική άρνηση
- βιώσουν άγχος και να παρουσιάσουν συμπτώματα της διαταραχής μετατραυματικού στρες
- παρουσιάσουν χαμηλή αυτοεκτίμηση και στοιχεία κατάθλιψης
- βιώσουν αυτοκτονικό ιδεασμό
- οδηγηθούν σε απόπειρα αυτοκτονίας (σε πιο ακραίες περιπτώσεις)
- θυματοποιούνται μελλοντικά και στον χώρο εργασίας ως ενήλικες.

Ενδείξεις ότι το παιδί έχει πέσει θύμα σχολικού εκφοβισμού και βίας στο σχολείο

- Μειωμένη διάθεση ή άρνηση για φοίτηση στο σχολείο
- Αδικαιολόγητες απουσίες
- Αλλαγή διαδρομής προς το σχολείο
- Καθυστέρηση στην προσέλευση στο σχολείο και στην επιστροφή στο σπίτι
- Άρνηση για συμμετοχή σε σχολικές εκδηλώσεις και δραστηριότητες
- Απροσδόκητη πτώση στην επίδοση, χαμηλοί βαθμοί
- Προσκόλληση σε εκπαιδευτικούς - ενήλικες κατά τα διαλείμματα
- Αποφυγή επεξηγήσεων για σημάδια και μελανιές στο σώμα
- Ενδείξεις επίθεσης (ρούχα σκισμένα και προσωπικά αντικείμενα κατεστραμμένα)
- Απώλεια προσωπικών αντικειμένων
- Συχνότερο αίτημα προς τους γονείς/κηδεμόνες για χρήματα με διάφορες προφάσεις
- Ξαφνικές αλλαγές στη διάθεση, που διαρκούν για μεγάλο χρονικό διάστημα
- Ψυχοσωματικά προβλήματα, όπως πονοκέφαλος, πόνος στην κοιλιά χωρίς παθολογικά αίτια κ.λπ.

Πιθανές επιπτώσεις της εκφοβιστικής συμπεριφοράς στους θύτες

Τα παιδιά που ασκούν τον σχολικό εκφοβισμό και τη βία, πιθανόν, να παρουσιάζουν:

- αδυναμία να αποδεχτούν τον εαυτό τους
- χαμηλή αυτοεκτίμηση
- δυσκολία διαπροσωπικών σχέσεων και διαχείρισης θυμού και συγκρούσεων
- αυξημένες πιθανότητες για συναισθηματικές δυσκολίες, άγχος, κατάθλιψη, ψυχιατρικά προβλήματα
- αυξημένο κίνδυνο νεανικής και ενήλικης εγκληματικότητας, χρήση ουσιών και αλκοόλ
- αυξημένες πιθανότητες αντικοινωνικής και παραβατικής συμπεριφοράς, όπως κλοπές και βανδαλισμούς
- απομάκρυνση από το σχολείο και διακοπή σχολικής φοίτησης
- τάσεις φυγής από το σπίτι
- αυξημένη πιθανότητα μελλοντικής βίαιης συμπεριφοράς σε οικογενειακό πλαίσιο, ως ενήλικες.

Σημειώνεται, ότι οι παραπάνω επιπτώσεις μπορεί να αποτελούν ενδείξεις και για άλλες δυσκολίες ή προβλήματα που μπορεί να αντιμετωπίζει ένα παιδί (π.χ., κατάθλιψη και άλλες ψυχολογικές διαταραχές).

Επιπτώσεις στους θεατές

Τα παιδιά που είναι θεατές περιστατικών σχολικού εκφοβισμού πιθανόν να αισθανθούν:

- φόβο, άγχος, ανασφάλεια
- θλίψη, αίσθηση αποτυχίας
- ενοχή
- απάθεια
- αδυναμία, μαθημένη αβοηθησία.

Ακόμα είναι, πιθανόν, να αναπτύξουν και τα ίδια εκφοβιστικές συμπεριφορές.

Επιπτώσεις στο σχολικό κλίμα

Όταν εμφανίζονται περιπτώσεις σχολικού εκφοβισμού που δεν τυγχάνουν διαχείρισης, δημιουργείται στο σχολείο κουλτούρα ανοχής στον σχολικό εκφοβισμό. Πρόκειται για αρνητικό σχολικό κλίμα που δημιουργεί σε κάποια παιδιά αισθήματα ανασφάλειας, φόβου και επιθυμίας να αποφύγουν το σχολείο. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να επηρεάζεται σημαντικά το μαθησιακό περιβάλλον και η ακαδημαϊκή επίδοση των παιδιών. Πέρα από αυτό, ενδέχεται να διαταραχθούν οι σχέσεις μεταξύ παιδιών και εκπαιδευτικών. Ως εκ τούτου, είναι καθοριστικής σημασίας ο σχολικός εκφοβισμός να τυγχάνει **άμεσου** χειρισμού από τις σχολικές μονάδες.